

## ARAMİ GÖÇLERİ

Öğr. Gör. Hacı ÇOBAN\*

**ÖZ:** Eski çağın en önemli medeniyet merkezleri olan Mezopotamya, Mısır ve Anadolu; tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok kavmin göç ettiği ve üzerinde hâkimiyet kurmak için çetin mücadeleler verdiği yerlerdir. Söz konusu coğrafyalara yönelen bu göç hareketleri, bazı dönemlerde kalabalık kavimlerin istilası şeklinde olurken bazen de bir kavmin yıllar boyu süren sızması şeklinde meydana gelmiştir. Bu çalışmada sızma türü göçlerin önemli örneklerinden biri olan Arami göçleri, tarihî, coğrafik ve kültürel yönleriyle ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Aramiler, Göç, Önasya, Asur İmparatorluğu.

### The Aramic Migrations

**ABSTRACT:** Mesopotamia, Egypt and Anatolia are the most important centers of civilization of the ancient age, and they are the places of immigration in the history since the beginnings. These migrations towards these mentioned geographies have sometimes occurred as invasion of a crowd of people or as infiltration of a nation for long years. In this study, Aramaic migration, which is one of the most important examples of infiltration migrations, will be discussed through historical, geographical and cultural aspects.

**Key Words:** Aramaic, Migration, Near Eastern, Assyrian Empire.

Aramiler, genel kanaatle Sami ırkıdan bir kavimdir. Bu kavim; yaşadığı kabul edilen Arabistan'daki coğrafi şartların olumsuzlukları ve medeniyet merkezlerinin cazibesi gibi sebeplerle daha iyi yaşama şartları aramak üzere eski çağın en önemli medeniyet merkezleri olan Mısır, Mezopotamya ve devamında da Orta Anadolu'ya kadar uzanan geniş bölgeye yayılmış olmakla birlikte kesintisiz ve etkili biçimde sızma diyebileceğimiz bir göç eylemi gerçekleştirmiştir (Memiş 2007: 191; Dinçol 1991: 268).

---

\* Bozok Üni. Fen-Ed. Fak. haci-coban@hotmail.com

Etnik köken itibarıyla Samilerden sayılan Aramilerin Ön Asya'da görülmeleri, Samilerin Arabistan'dan üçüncü defa göç etmeleriyle izah olunmaktadır. Tevrat'ın Tekvîn kitabına dayanarak ve eski geleneğin izinden giderek Aramileri Samilerden sayanlar, bu kavmin M.Ö. XIV. asrın son yarısında veya XV. asrın ilk yarısında Arabistan'dan Suriye'ye gelmiş olduklarını iddia etmektedirler. Sinear tabletlerinde bu kavme verilen *Dağlılar* yani *Aramiler* adı, bunların Arabistan'ın kumlu sahralarından geldiklerinin bir damgası olarak bu zamana kadar yaygınlaşmıştır. Arabistan çöllerinden batı sınırlarına geldiği ileri sürülen halka Sinearlıların *Dağlılar* değil, *Çöllüiler* adını vermeleri doğal olacaktı. Ancak *Çöllüiler* anlamına gelen bir ad değil de *Dağlılar* anlamındaki *Aramiler* ismini vermekle aslında menşelerine dair ipuçları da vermişlerdir. Zira Aramilerden önce Arabistan'dan Sinear'ın batı sınırlarına gelmiş olan Samilere *Dağlılar* anlamında bir isim değil, *Batlılar* anlamına gelen Amurrular adı verilmiştir (Günaltay 1987: 134–136).

Sinearlılar, Aramileri memleketlerinin batısında değil kuzeyinde tanımışlardır. Asur kaynakları da bunların Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgesinde yaşadıklarını ve Asurluların onlarla buralarda çarpıştıklarını tespit etmektedir. Esasen Aramilerin Suriye'yi ilk defa kuzey doğudan sıkıştırmış olmaları da bunların yukarı Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinden inmiş olduklarını göstermektedir (Günaltay 1987: 136).

Arami kelimesi kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinde göçebe olarak yaşayan halka, daha alçak havzalarda oturan komşuları Keldaniler tarafından verilmiş ve dağlılar anlamına gelen bir terimdir (Albayrak 1997: 38).

Aramilerin Sami olduklarını son zamanlardaki arkeoloji buluntuları da teyit etmiştir M. Ö. XIV. yüzyılda Suriye'deki küçük prensler ve valiler tarafından Firavun Amenofis IV'e (1370–1352) gönderilen ve Tel El Amarna harabesinde bulunan mektuplarla Hattilerin Boğazköy arşivinde Aramilerden Habiru adıyla bahsedilmektedir. Bu belgeler, Arami adının bunlara Sinearlılar tarafından verilmiş olduğunu ve kendi aralarında Habiru ve yukarıda söylediğimiz diğer boy adlarıyla anıldıklarını meydana koymaktadır (Günaltay 1987: 137).

Aramiler, Mezopotamya ve özellikle de Asur için tehlike oluşturmaya başladıkları XII. yüzyılda, yazılı belgelerde anılmaya başlayan toplumlardan biridir. Bu halk, ikinci binyıldaki Amurru ve birinci binyıldaki İbraniler gibi, Kuzeybatı Sami grubuna giren bir dil konuşmaktaydılar. Anayurtları kesin olarak bilinmemekle birlikte, dillerindeki benzerlik nedeniyle, göçlerden önce Arap Yarımadası'nda veya Kuzey Suriye çevresinde yaşadıkları anlaşılmaktadır (Köroğlu 2006: 144).

M.Ö. XIV. yüzyıl Tel El Amarna mektuplarının gönderildiği sırada, Suriye ve Filistin sınırlarında görünen ve yerli prensleri titretecek kadar kudretli olan tek kavmin Aramiler olduğu tarihçe kesin bir gerçek olduğuna göre Tel El Amarna mektuplarındaki Habiruların ancak Aramiler olacağına şüphe yoktur. Çünkü bu Aramiler çok geçmeden bütün Suriye'ye hâkim olmuş, Şam'da, Hama'da, Tedmür'de, Soba'da, Moab'da, Amman'da, Edom'da bağımsız prenslikler kurmuşlardır. Aramilerden bir kol da Sinear'ı zapt ederek burada en kudretli Asur krallarını yıllarca uğraştıracak bir hükûmet vücuda getirmişlerdir ( Günaltay 1987: 137-138).

Boğazköy metinlerinde <sup>LU</sup>SA. GAZ ideogramı ile gösterilen Habiruların ve Tel El Amarna mektuplarında pek çok zikredilen Sutuların Aramilerin ecdadı oldukları anlaşıldığından Aramilerin M.Ö. XIV. yüzyıldan beri Habur nehri dolaylarında bulduklarına hiç şüphe yoktur, fakat buraya nereden ve ne zaman gelmiş oldukları sorusuna gelince, yukarıda gösterilen eski Mezopotamya kaynaklarındaki kayıtlar, gerekse Tevrat rivayetleri Aramilerin Habur mecrasına gelmeden evvel güney Mezopotamya'da bulduklarını gösteriyor (Kinal 1954: 194).

Aramiler, Mısır'ın zayıf düşmesinden faydalanan Hattilerin Kadeş'e kadar ilerlemesini fırsat sayarak Suriye'ye yayılmışlardır. Mısır'da XIX. sülâlenin kuruluşuna kadar geçen kargaşalık devri, Aramilere yayıldıkları bölgelerde yerleşme imkânını vermişti. XIV. yüzyıl sonlarına doğru, Horemheb, Mısır'ın sarsılan nüfuzunu yeniden kurmak üzere çırpınırken Oront Vadisi'ne yayılan ve buralardaki Amurrularla karışık kaynaşmış olan Aramiler, yukarı Suriye ve Naharina ile beraber Hattilerin nüfuzu altında bulunuyorlardı. Filistin ise Habirularla (Arami) Bedevî Saitlilerin (Şassu) çarpışma alanı olmuştu. Yukarı ve Aşağı Rezenü'da firavunların nüfuzu hiçe inmişti (Günaltay 1987: 139).

Arami kavimleri göç eylemlerinde geldikleri bölgelerin siyasi şartlarını çok iyi değerlendirerek etkili olmak ve yeni yerleştikleri yerlerde hâkim olabilmek için çalışmışlardır. Önceleri Mısır ile Hititler arasındaki mücadeleden doğan boşluğu değerlendirirken daha sonra Hitit ve Asur arasındaki mücadelelerden faydalanmışlardır.

Aramilerin işini en çok da Ege göçleri diye de bilinen Deniz kavimleri göçü kolaylaştırmıştı. Ege göçlerinin sebep olduğu karışıklıklardan çöl sakinleri yararlanmaya kalkmışlar ve kültür merkezlerine doğru akın etmeye başlamışlardı (Memiş 2007:191).

M.Ö. XII. yüzyıl, eski Önasya tarihinin en hareketli devirlerinden biridir. Zira bu sırada Önasya'nın etnik bünyesinin bir asır evvelkine nazaran mühim bir değişikliğe uğramış olduğu görülür. Gerçekten de II. binyılda Anadolu'da hâkim olan Hitit kavimlerinin yerini doğuda Urartu-

lar, batıda Frigler aldıkları gibi, "münbit hilâl" bölgesinde ve Mezopotamya'da oturan Hurri ve Kassitlerin yerine de Samî menşeli Aramilerin yerleşmiş oldukları görülür (Kınal 1954: 193).

Anti (Doğu) Lübnan dağları ile Suriye Çölü arasındaki vahada yaşayan eski Amurrular yurduna dolan Aramiler, buralardaki türlü unsurlardan mürekkep halkı hükümleri altına almış, XII. yüzyıldan itibaren merkezleri eski Ki-Maşk ve Orant üzerindeki Hama ile Sam'al (Zincirli) olmak üzere birer hükümet kurmuşlardır. Buralardaki halk, Hurriler, Hattiler, Mitanniler, Amurrular, Kenanlılar gibi türlü etnik gruplardan oluşuyorlardı. Aramiler buralara doldukları zaman, umumiyetle konuşulan dil Amurruların Sami lehçesi idi. Amurruların prensliğine varis olan Aramiler onların dillerine ve dinlerine de varis olmuşlardır (Günaltay 1987: 141-142).

Arami istilâsı Önasya memleketleri ve medeniyetleri için Ege göçlerinden daha yıkıcı olmuştur, denilebilir. Zira bu Sami istilası yavaş, fakat mütemadi bir şekilde cereyan etmiştir. Öyle ki arkası kesilmeyen bu müthiş insan akınının karşısında Asur Devleti bile varlığını ancak coğrafi mevkiinin sarplığı sayesinde koruyabilmiştir. Hatta Asur tarihinin tedrici bir gelişme seyri takip edememesinin sebeplerinden birini, bu zaman zaman artan veya eksilen Arami göçlerinin tesirinde aramak yanlış olmaz kanaatindeyiz (Kınal 1954: 193).

Mezopotamya tarihinin ana dönemlerini farklı kavimler belirlemiştir. M.Ö.I. binyıldaki kavimler de Asurlular ve Aramiler olmuştur. M. Ö. 1400'lerden 900'e kadar geçen dönemde Aramilerin göçleri devam etmiştir. Sümer-Akad kültürü nedeniyle ortak özellikler de gösteren Mezopotamya halkı için önceleri yeni karışıklıklar çıkaran Arami göçünün getirdiği Samiler, eski kültür bölgesine ulaşmışlardır (İplikçioğlu 1994: 54).

Sami kavimlerinin üçüncü büyük göçünü teşkil eden Arami göçlerinin karakteri Ege göçleri gibi yakıp yıkıcı bir akın şeklinde değil, tersine aralıksız bir sızıntı hâlinde asırlarca devam etmesidir. İşte bu yüzden ki Asur devleti gelişimini yavaş ve devamlı adımlarla yapamamış değişik zamanlarda ilerlemelere ve tekrar gerilemelere maruz kalmıştır. Özellikle M. Ö. XI ve X. asırlar tam manasıyla Arami asrı olmuştur. Kuzey Suriye'de bulunan Hitit şehir devletleri Arami istilasına karşı koyabilmek için Asur krallarının tebaalığını tercih ediyorlardı (Memiş 2009: 174-176).

Asur kralı I. Tiglat-pleser zamanında Arami göçebelerinin yerleşmelerine mâni olabilmek için, kendi ifadesine göre 28 defa Fırat'ı geçmiştir. Fakat Asur krallarının bütün bu gayretleri beyhudedir. Zira XI. yüz-

yılda Arami şehir devletlerinin çoktan kurulmuş ve inkişafa başlamış olduğu görülür (Kinal 1954: 196) .

Aramiler; Dicle ve Fırat'tan Kerkha'ya, Akdeniz'e kadar olan alanda göçebe hâlinde yaşadıkları gibi, Filistin'in doğu ve güney bölgelerine de yayılmış bulunuyorlardı. Asur krallarından Tiglatpleser III'e ait bir yazıtta Dicle boylarından İskenderun Limanı'na kadar uzayan bölgede 25 Arami kabilesinin bulunduğu haber verilmektedir. Aramilerin Asur kaynaklarında Amurru memleketinin Aramuları denilen birleşik zümreleri kuzey Suriye'nin mahsullü bölgesiyle Anti Lübnan (doğu) dağları ve Suriye çölü arasındaki verimli vahada erkenden Kimaşk ve Hama prensliklerini kurmuşlardı. Sam'al Prensiği'nin de yeni Hatti Arami karması olduğu anlaşılmaktadır. Dicle Irmağı'ndan İskenderun Körfezi'ne kadar uzayan bölgede dolaşan Aramiler, kuzey Suriye'deki küçük Arami prensleriyle Şam krallarına insan ve malzeme deposu rolünü görüyorlardı. Şam'ın güneyinde Maveray-ı Ürdün çevresine yayılan Aramiler de burarlarda Soba, Moab ve Amon ve Edom Prensliklerini kurmuşlardır (Günaltay 1987: 142).

Asur kralı Tiglatpilaser (1114–1076) Aramiler için Ahlamî Armeye adını kullanır. Ahlamî aşiretinin çoğalmasıyla oluşan bir göçer kabilesidir. Dicle kıyılarına yerleşerek küçük beylikler kurmaya başlamışlardı. Fırat'ın batı yakasındaki Suriye'ye geçiş yolu da bu halkın denetimindeydi (Narçın 2008: 69).

Ege göçlerinden sonra Asur Devleti yeni bir göç dalgası ile karşılaştı. Bu göç Arami göçleri idi. Gerçekten Ege göçlerinin meydana getirdiği karışıklıklardan çöl sakinleri yararlanmak istemiş ve kültür merkezlerine doğru akın etmeğe başlamışlardı. Özellikle M.Ö.XI ve X. asırlar tam manasıyla bir Arami asrı olmuş; Aramilerden Bit-Zamanî Kabilesi Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat Nehri'nin büyük kıvrımı içerisine, Bit-Agusi kabilesi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar kabilesi Gaziantep civarına, Bit-Brutaş kabilesi ise Kayseri civarına kadar sokulmuş idiler (Memiş 2009: 174).

Hitit İmparatorluğunun yıkılmasından sonra kurulan geç Hitit şehir devletlerinden birçoğunun Aramilerin eline geçtiğini Asur vesikalarından öğreniyoruz. Hattena, Hamat (Humus), Til-barsip (Tel Ahmar), Guzana (Tel-Halaf) gibi şehirler Aramileşmiş, Suriyedeki en zengin Arami şehri Şam (Damascus) olmuştu. Yeni Asur kralları annallerinde Şam (Damascus) şehrini Arami mukavemetinin merkezi olarak kabul ederler (Memiş 2007: 195).

Adana Karatepe'de yapılan kazı sonuçları da göstermiştir ki Arami istilası Çukurova bölgesinde de etkili olmuştur. 1947 yılında Karatepe'de bulunan yazıt o zamana kadar tanınan en uzun Sami yazıtını teşkil etmek-

tedir. Karatepe'de bulunan yazılı kitabelerin keşfi, yalnız Hitit kültürünün çok mühim bir safhasını aydınlatmakla kalmamış, Arami istilâsının Adana ovasına kadar sokulmuş olduğunu da göstermiştir (Bossert 1948:517).

İçel ili sınırları içindeki Gözne Şıhbağı'ndaki üç-beş sözcükten oluşan Arami yazıtı bulunmuştur. Bu yazıtın yaklaşık 2700-2800 yıllık olduğu söyleniyor. Bu yazıttan da anlaşıldığı üzere Aramiler İçel bölgesine kadar da sokulmuşlardır (Özkan 2007: 14).

Hitit Krallığının M.Ö. 1200'lü yılların başlarında yıkılmasından sonra Suriye'nin kuzeyindeki bir dizi Hitit kenti Aramilerin eline geçti. Bu kentler yeni kurulan Arami beyliklerinin merkezi oldu. Amanos Dağları (Nur Dağları=Gâvur Dağları)'nın eteklerindeki Sam'al (Şamal=Zincirli höyük=Bit Gabbar) aynı adı taşıyan bir Arami kent devletinin merkeziydi. Aramilerin eline geçen bu Hitit kentlerinde eski kültürlerle yeni Arami kültürü bir süre sonra yavaş yavaş kaynaşmaya başladı. Arami beyleri, hem Aramca hem Hititçe adlar almaya başladı (Özkan 2007: 14).

Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla Arami istilâsı karşısında en mühim mukavemet kudretlerinden biri ortadan kalkmış olduğundan, müteakip asırlar içinde Aramilerin Güneydoğu Anadolu'daki bütün kültür merkezlerine yayıldıklarını görüyoruz (Kınal 1954: 195).

Asurlular Suriye bozkırlarından kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'ya girmiş olan Aramilere karşı harbettiler. Çünkü Aramiler Asurluların batıya doğru ilerlemesine engel oluyorlardı (Mansel-Baysun vd. 1945: 40-42).

Ege göçleri sonunda Hititlerin yıkılması Aramilerin işini kolaylaştırmış, çöl sakinleri kültür merkezlerine doğru akın etmeye başlamışlardı. Anadolu'nun birçok bölgesine özellikle de kaynakların şimdiye kadar tespit edebildiği Anadolu'daki en ileri göç noktaları olan Orta Anadolu'da eski çağın önemli ticaret merkezi Kayseri'ye kadar gelebilmişlerdir (Memiş 2009: 173-174).

Stel ve Rölyefler'de buzağı başı ve ayağı resimleri ile Malatya şehrinin ifade edildiği kabul edilmektedir, bundan dolayıdır ki, Barnett bu hiyeroglif işaretlerinin, o devirde Hitit şehri olmayan ve şimdi Aramilerle meskûn bulunan bütün kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerle Urartu ve Asur kralları tarafından verilen Hatti ismini ifade etmiş olmasını ileri sürmektedir (Kınal 1958: 75).

Hititlerden sonra Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de ilk kurulan beylikler dil, yazı ve kültür alanlarında Hitit geleneklerini 200 yıl sürdürdüler. Daha sonraki yıllarda bölgede Arami dili ve kültürü hâkim oldu (Özkan 2007: 14).

Asur kralı II. Asur Nasir-pal dönemi yani M. Ö. IX. yüzyıl tam bir Aramiler asrıdır. Asur krallarının Batı seferleri olmasaydı Aramiler belki de Anadolu'nun tümünü istila edeceklerdi. Aramiler bütün Kuzey Suriye'yi ve Güney Mezopotamya'yı işgal ettikleri hâlde Yukarı Dicle bölgesine girememişlerdir (Memiş 2007: 197).

Asur ve Urartu vesikalarında evvelce Hitit İmparatorluğuna ait olan ve fakat bilahare Aramilerle meskûn bulunan şehirlere "Hatti memleketi" deniliyor (Kınal 1958: 72).

M. Ö. 1050'den itibaren Asur Devleti, Arami göçünün etkisiyle parçalanmış ve daha küçük devletlere bölünmüştür (İplikçioğlu 1994: 54).

Aramilerin kurduğu kent devletleri, genellikle aşiret reisi ve kurucusunun adının önüne eklenen *bit* (ev) sözcüğüyle tanımlanırdı. Asur'un hemen batısında, Dicle ile Fırat Nehri arasında kuzeyden güneye doğru Bit-Zamani, Bit-Bahiyani, Bit-Halupe ve batıda Bit-Adini krallıkları yer almaktaydı. Aramiler Basra Körfezi bölgesine de sızmış ve burada da yerleştikleri yerlere kendi adlarını vermişlerdi.

Asur merkezi bölgesine en yakın Arami Krallığı olan Bit-Bahiyani'nin başkenti Guzana (Tel Halaf), en kuzeydeki Bit-Zamani'nin başkenti ise Amedi (Diyarbakır) idi. Fırat'ın hemen doğusunda bulunan Til Barsip (Tel Ahmar) ve Hadatu (Arslantaş) Bit-Adini'nin iki önemli kentiydi. Bu kentler M.Ö. IX. yüzyılda Asur eyalet sistemi içine alınmışlardır. Asur kralı III. Şalmaneser 856 yılında Bit-Adini üzerine ilerlemiş, arkasından da Fırat'ı geçerek 853 yılında Asi Nehri kıyısındaki Karkar'da birleşik Arami gücünü yenmiş ve böylece bölgede geçici de olsa üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Ancak Fırat'ın batısındaki ve Suriye'deki krallıklar, uzun süre otonomilerini korumak için ortak mücadele vermişlerdir.

Fırat'ın batısındaki Kargamış (Karkamış) ve Pattina/Unki (Antakya) Hititli karakterini korurken, Sam'al (Zincirli), Halep yakınındaki Arpad (Bit-Ağuşi), Hama ve Şam birer Arami kentine dönüşmüştü. Bütün kentlerde Arami nüfusu yaşamakla birlikte, Hama gibi önemli bir krallık M.Ö. X. ve IX. yüzyılda Luwice adlar taşıyan, VIII. yüzyılda ise Arami kökenli krallar tarafından yönetilmiştir. Sam'al ve Bit-Adini'de de Aramilerin yönetiminde Hitit kültürü varlığını korumuştur. Sam'al'da Arami yazısı ve sanatının tanımlanmasına önemli katkılar yapan kabartma ve yazıtlar bulunmuştur.

Pattina/Unki örneğinde olduğu gibi, kentler hem Luwice, hem de Aramca adlarla anılabiliyordu; bu da Aramilerin zaman içerisinde kentin adını değiştirecek kadar egemen nüfus hâline gelişine işaret etmektedir. Fırat'ın batısındaki Arami ve Geç Hitit kent devletleri VIII. yüzyılın orta-

larından sonra, III. Tiglatpileser ve sonrasında Asur eyalet sistemi içine katılmıştır (Köroğlu 2006: 147–148).

Asur kralı Adadnirari III ordusuyla memleketinden uzaklaşmış olması, imparatorluk çevresindeki göçebe Aramilere zengin Asur ve Babil bölgelerine yayılarak şehir ve köyleri yağma etmek fırsatını vermişti. Asur kralı dönüncüye kadar, kuzey ve güney Mezopotamya'ya yayılarak her tarafı dehşet içinde bırakan Arami boylarından İtuallar imparatorluk başkenti çevrelerine kadar sokulmuşlardı (Günaltay 1987: 153–154).

Tiglatpalasar III (745–727) 732'de, Şam'ı fethederek Aramilerin Suriye'deki en güçlü devletinin varlığına son vermiş ve buradaki Aramileri Asur sınır boylarına yerleştirmiştir. M.Ö. 720 yılında da Asur kralı Sargon II Aramilerin Hama prensliğini de ortadan kaldırarak Mezopotamya Aramileri ile Dicle ve İskenderun arasında dolaşan göçebe Aramiler de dahil bütün Suriye Aramilerini Asur imparatorluğu içine aldı (Günaltay 1987: 155–156).

Aramiler, Suriye çöllerinde göçebe kabileler-aşiretler hâlinde yaşayan, birbiriyle akraba birçok gruptan oluşmaktaydı. Uzun bir zaman dilimini kapsayan göçlerin sonucunda, başta Kuzey Suriye olmak üzere Mezopotamya'nın tümüne, Doğu Akdeniz kıyılarına ve Güneydoğu Anadolu'ya sızmışlardır. Ortaya çıkışlarından itibaren hiçbir zaman tek bir siyasal güç veya ortak bir kültür oluşturamamışlardır.

Ortaya çıkış süreci de dâhil olmak üzere birinci binyıldaki tarihleri Mezopotamya'da Asur ve Babil, Kuzey Suriye'de ise Asur'un yanı sıra Geç Hitit kent devletleri ile bağıntılıdır. Kuzey Suriye'de XI. yüzyıl ile VIII. yüzyıl arasında birbirinden kopuk birçok küçük devlet kurmuşlardır. Hititlerle akraba olan ve Luwice konuşan aristokrat sınıfın yönetimi altındaki Geç Hitit kent devletlerinden bir bölümü Arami nüfuzuna girmiş, diğer kentler ve Asur eyalet merkezleri de Arami toplumuyla karışıp kaynaşmıştır.

Orta Asur Krallığının zayıflama sürecinde varlık mücadelesi veren I. Tiglat-pileser (1114-1076) krallığı döneminde 28 kez Fırat'ı geçerek bu göçebeleri durdurmaya çalışmış, ancak bu çabalar başarılı olmamıştır. Önceleri kentlerini istila etmeye çalışan bu göçerlere karşı düzenli ordularıyla savaşan Asur kralları, Yeni Asur döneminde taktik değiştirerek büyük nüfus nakillerine başvurmuşlardır. Bir bölgenin güvenliğini sağlamak ve isyanları bastırmak temel gerekçesiyle nakledilen halklardan, yeni kentler kurmak, tarım alanlarına iş gücü sağlamak, orduda ise asker ihtiyacını karşılamak bağlamında yararlanılmıştır. Yazılı belgelerdeki kayıtlardan Yeni Asur krallarının birkaç milyon insanı bu amaçla naklettikleri anlaşılır. Bu nüfusun büyük çoğunluğunu da Aramiler oluşturur (Köroğlu 2006: 144–145).



**Arami Göçlerinin Kültürel Etkisi:** Asur kentlerinden Ninive'de üzerinde Aramca yazı bulunan az sayıda belge bulunmuş, diğer birkaç kentte de Aramca yazılı tablet parçaları ele geçmiştir.

Uluslararası ortak iletişim dili olarak kabul gören Aramca, Eski Ahit'te de kullanılmış; Pers egemenliği döneminde yaygın bir ticaret dili olarak konuşulmuş; bazı lehçeleri Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'da Süryani ve Keldani gibi topluluklar aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır (Koroğlu 2006: 146–147).

Süryanilerin Aramilerden geldiğini savunan tezin dayanağı, Süryani halkının Aramca konuştuğu ve bundan dolayı da kökenlerinin Aramiler olduğu iddiasıdır (Bülbül 2005: 30).

Tarihî kaynaklar İsa-Mesih'in Aramcanın bir diyalekti olan Süryanca konuştuğunu ve İncil'i bu dille vaaz ettiğini kaydederek. İsa-Mesih'in konuştuğu ve İncil'i vaaz ettiği dili, hâlen kiliselerinde ve dini eğitimlerinde kullanmakta olanlar Süryanilerdir (Çelik 2005::http://goc.bilgi.edu.tr).

Bilinen en eski yerleşim alanlarından biri olan Mezopotamya'nın "Süryaniler"e yaklaşık 5. 000 yıldan beri ev sahipliği yapmasının öneminin vurgulandığı eserde ayrıca Süryanilerin (Aramiler, Asur'lar, Keldaniler) Hıristiyanlığın ortaya çıktığı (Kudüs coğrafyası dışında) dönem içerisinde bu inancı kabullenen ilk topluluk olarak da vurgulanması dikkate şayandır (Şimşek 2003: 17, 27–28).

Tevrat'ın bazı yerleri bu dille yazılmıştı. Tevrat'taki bu Aramca kısımlar, Hıristiyanlıktan evvel bilinen Aramcadır. Bizzat İsa ve Havariyun bu Aramca'yı konuşuyorlarmış. Talmud'a ve Samaritenlere ait birçok vesikalar da bu dille yazılmıştır. Bunu bize ilk Hıristiyan cemaatlerin zamanından kalan ve bugün Vatikan'da muhafaza olunan İncil'e ait bazı yazmalar ispat etmektedir (Kınal 1954: 203).

Suriye ve Filistin'de yazı dili Arami alfabesiyle, İsa'nın dünya görüşünü içeren ve Havarilerin mektuplarından oluşan İncil kaleme alındı. İncil'in el yazmalarının çoğalması Hıristiyanlığın yayılmasını hızlandırdı. Bölgede konuşulan Batı Arami lehçesi bu yıllarda Hıristiyanlığın kültür diline dönüştü (Özkan 2007: 14).

Aramice yazıtların büyük çoğunluğu Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de bulunmuş olmakla beraber bu dille yazılmış belgelerin Yunanistan, Mısır, Anadolu, Suriye, Kuzey Mezopotamya, İran, Afganistan ve hatta Pakistan'a kadar genişleyen bir bölgeye yayıldığı görülmektedir (Dinçol 1991:267).

Filvaki, Ahamenit İmparatorluğu zamanında Aramca büyük bir himayeye mazhar olarak imparatorluk içindeki bölgelere yayılmış, hatta ana vatan topraklar üzerinde konuşulan lehçelere bile tesir etmiştir. İşte bundan dolayıdır ki bu devir Aramcasına "İmparatorluk Aramcası" denilmiştir.

VIII. yüzyılın son çeyreğinde Sam'al'dan Damas'a kadar bütün Arami merkezlerinde aynı dil ve aynı lehçe kullanıldığı için buna "Müşterek Aramca" denilmektedir. Müellife göre MÖ. IX. yüzyıl, Arami dilinin altın çağıdır ve bu devir "annaller, kasideler, ritüeller, efsane ve destanlar gibi çeşitli ve zengin bir edebiyatla" tev'em olmalıdır, fakat bu edebiyat kaybolmuş ve bize kadar intikal edememiştir (Kınal 1954: 201, 202).

Günümüzün Asurları, kökü Aramca şiveli diller konuşmaktadırlar. Asurlular konuşulan Arami dilini yazıya döktüler (Yonan, www. acsatv. com/filer/Qashisho).

Sanat eserlerinde, özellikle de heykel ve kabartmalar üzerinde, Kuzey Suriye'de Geç Hitit, Doğu Akdeniz kıyılarında Fenike, Asur kentlerinde de Asur üsluplarıyla iç içe geçmiş, bazı yönleriyle de onlardan ayrılan bir Arami üslubu veya Arami tipi ayırt edilebilmektedir. Asur'da en erken Arami tipleri IX. yüzyıla ait Asurnasirpal II'nin bronz kapı kabartmaları üzerinde görülür.

Kuzey Suriye'de, Geç Hitit kentlerinde de inşa edilen, ön cephesi sütunlu, arkasında uzun bir oda olan ve "Bit-Hilani" olarak adlandırılan saraylar Arami kentlerinde de karşımıza çıkar. Kaide üzerinde yükselen büyük heykel ve kabartmalarda, kral, aslan, grifon, sfenks, bitkiler ile askeri törenler ve dans eden hayvanlar gibi fantastik konular işlenmiştir. Tel Halaf'ta yerel kral Kapara (IX. yüzyıl) ve Tel Fahariya'daki kral Adduyis'in heykelleri de bu anlayışla yapılmıştır.

Aramilere ilişkin yazılar daha çok alfabe yazısıyla, uzun ömürlü olmayan papirüs üzerine yazıldığı için günümüze ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu toplum hakkındaki bilgilerimiz daha çok Asur kayıtları ve Eski Ahit'ten elde edilir. Az sayıda da olsa, taş gibi dayanıklı maddeler üzerine kazınmış Aramca yazıtlar da mevcuttur. Bu örneklerden en eskisi, Tel Halaf'ta bulunmuş ve X. yüzyıla tarihlenen tek satırlık yazıttır. Aynı bölgede Tel Fahariya'da ise bir heykel üzerinde çift dilli (Akkadca-Aramca) bir yazıt saptanmıştır. Batıda Halep'in güneyinde Sefir'de üç stel üzerinde bulunan ve VIII. yüzyıl ortasında Arpadlı Mati'el ile Assur valisi Şamşili (KTKlı Bar-Ga'yah) arasındaki bir anlaşmadan söz eden yazıt ise bilinen en uzun Aramca kayıttır. Sam'al Krallığının başkenti Zincirli'de Kral Hadad ve Bar-Rakkab heykelleri ile Bar-Rakkab'ın kabartmaları üzerinde de yazıtlar yer alır. Aramca Asur döneminden sonra da uzun süre önemini korumuş; Önyasya'daki geniş bir bölgede konuşulmaya ve yazılmaya de-

vam etmiştir. Arami nüfuzunun dışında da Arami etkili sanat eserlerinin ve Aramca yazıtların varlığı bilinir.

Aramilerin oldukça uzun bir süreci kapsayan ve geniş bir bölgede yaşanan tarihlerinin ilk bölümü, büyük oranda Yeni Asur Krallığıyla bağıntılı olarak şekillenmiştir (Köroğlu 2006: 148).

### **Sonuç**

Aramiler, zamanla hem küçük gruplar hâlinde göçerek geldikleri ve hem de büyük nüfus nakilleriyle yerleştirildikleri bugünkü Mezopotamya topraklarında ve Önasya'da yerli halkla ve Asur kentleri ve çevresindeki tarım alanlarında Asur halkıyla kaynaşmış, bazı bölgelerde halkın çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Bu süreç bir anlamda bu coğrafya halkının Aramileşmesine zemin hazırlamıştır.

Bölgede bu dönemin hâkim devleti Asurluların yanında Güneydoğu Anadolu ve Anadolu'nun birçok bölgesinde yaşayan Hitit ve bakiyelerini de dil, din kültür ve ırkı yapı bakımından büyük oranda etkilemiştir.

Ancak Aramiler birçok şehir kurmuş olmalarına ve de diğer şehirlerde etkili olmalarına rağmen siyasi bir birlik oluşturarak kendi millî devletlerini de kuramamışlardır.

Aramiler buldukları her bölgenin kültürüne adapte olmuşlar ve bunun sonucu olarak da sanatlarında Mısır, Ege, Finike, Hitit ve Asur sanatlarının tesirleri görülmektedir.

Arami dili çok geniş bir alanda yayılmış ve Asurlular, Geç Hitit şehir devletleri, Babil, Suriye-Filistin ve Finike şehirleri, Persler, Ahamenişler zamanında yaygın olarak kullanılmıştır.

Aramiler Asurca ile akraba olan ve kolay anlaşılabilir dilleri nedeniyle kentlerde, tapınaklarda ve sarayda önemli görevlere yükselmişlerdir. Aramcanın oldukça geniş bir bölgede konuşulması, başta ticari ilişkilerde olmak üzere, farklı toplulukların ortak anlaşma dili konumuna gelmesine yol açmıştır. Mezopotamya kültürünün Doğu Akdeniz kıyıları ve Kilikya üzerinden Batı dünyasına (Grek kültürüne) aktarılmasında da Aramcanın önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

### **KAYNAKÇA**

- ALBAYRAK, K. (1997), *Keldaniler ve Nasturîler*, Vadi Yayınları, Ankara.
- BOSSERT, H. Th. (1948), "Karatepe'de Bulunan Fenike-Eti Bilingüisleri" *Bulleten*, C. XII, S. 47, Temmuz 1948, TTK Basımevi, Ankara.
- BÜLBÜL, M. (2005), *Türkiye'nin Süryanileri*, Tasam Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, M. "Süryanilerin Etnik ve Dinsel Kimlikleri" İstanbul Bilgi Üniversitesi, Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi, *Avrupa Birliği*,

*Türkiye ve Asurî/Süryani Göçü Sempozyumu Sunumu*, 26 Mayıs 2005,  
<http://goc.bilgi.edu.tr/>.

DİNÇOL, M.A. 1991''Aramice''-'Aramiler'', *TDV. İslâm Ansiklopedisi* C.3,  
Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.

GÜNALTAI, M. Ş (1987), *Yakın Şark III, Suriye ve Filistin*, TTK. Basımevi,  
Ankara.

İPLİKÇİOĞLU, B. (1994), *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayı-  
nevi, İstanbul.

KINAL, F. (1954) ''A. Dupont Sommer: ''Les Arameens. L'orient Ancien Illust-  
ren. 2. . Librairie A. Maisonneuve. Paris 1949. 124 S. 8'', *AÜ. DTCF. Dergisi*,  
C. 12, S 1-2, Ankara.

KINAL, F. (1958), ''Kargamiş Şehri Tarihi Hakkında'' Ankara Üniversitesi Dil  
ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi C. 16, S. 3-4, Ankara.

KÖROĞLU, K. (2006), *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıçtan Perslere Kadar*,  
İletişim Yayınları, İstanbul.

MANSEL, A.M-BAYSUN, C.vd. (1945), *İlk Çağ Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi,  
İstanbul

MEMİŞ, E. (2007), *Eski Çağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa.

MEMİŞ, E. (2009), *Eski Çağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına  
Kadar)*, Çizgi Kitabevi, Konya.

NARÇIN, A. (2008), *A'dan Z'ye Asur*, Ozan Yayıncılık Ltd., İstanbul.

ŞAHİN, Ö. (2007), ''Gözne Şıhbağı'ndaki Arami Yazıtı ve Aramiler'' *İçel Sanat  
Kulübü Dergisi*, Yıl 17. S. 150, Mart 2007, Çevrimiçi Bülten, Mersin,  
<http://www.icelsanatkulubu.com>.

ŞİMŞEK, M. (2003), *Süryaniler ve Diyarbakır*, Çiviyazıları Yay., İstanbul.

YONAN, G. ''Tarihte Unutulmuş bir Ulusal Azınlık, Asurlular'' [www. acsatv.  
com](http://www.acsatv.com)